

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi
The Journal of International Social Research
Cilt: 9 Sayı: 44 Volume: 9 Issue: 44
Haziran 2016 June 2016
www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

XVIII. YÜZYILIN MÜDERRİS MUTASAVVİF DEVLET ADAMLARINDAN LA'LİZÂDE ABDÜLBÂKÎ EFENDİ VE KURUCUSU OLDUĞU KALENDERHÂNE TEKKESİ
LA'LİZÂDE ABDÜLBÂKÎ THE MUDARRIS SUFI, AND STATESMAN OF THE XVIII. CENTURY AND THE KALENDERHÂNE DERVISH LODGE HE ESTABLISHED

Nuran ÇETİN*

Öz

Bir millet, geleceğini arzu ettiği noktalara taşımak istiyorsa, tarihi süreç içerisinde geçmişten devraldığı kültürel, ilmi, fikri hareketlere önem vermesi gerekir. Eserleri ve gayretli çalışmaları ile öne çıkan seçkin şahsiyetler, kültürel mirasın önemli yapı taşlarındandır. Medeniyet tarihimizin oluşumuna sayısız insanın az ya da çok bir şekilde katkıda bulunduğu bilinen bir gerçektir. Bu mümtaz şahsiyetler, hayat hikâyeleri ile eserleri ile ya da yaptıkları çalışmaları ile günümüze kadar gelmiştir. Bunlardan biri de yaşadığı dönemde devlet adamı kimliği, müderris yönü, farklı tasavvuf anlayışı ile hattat ve şair olma özelliği ile geniş yelpazede etkili olan Lâ'lizâde Abdülbâkî Efendi'dir.

Bu çalışmada, XVIII. Yüzyıl Osmanlı Dönemi ulemâ ve mutasavvıflarından olan Lâ'lizâde Abdülbâkî Efendi ve Eyüp semtinde kurduğu Kalenderhâne Tekkesi'nin genel özellikleri ile tanınması amaçlanmıştır. İki bölümden müteşekkil makalenin birinci kısmında Lâ'lizâde Abdülbâkî Efendi (ö.1159/1746)'nin hayatı ve eserleri ele alınmıştır. Kalenderhâne Tekkesi'nin kısa bir tanıtımının yapıldığı ikinci bölümde ise söz konusu tekkenin şeyhlerine, fizikî konumuna ve tasavvuf kültürüne olan katkısına yer verilmiştir. Sonuç kısmında ise Lâ'lizâde Abdülbâkî Efendi ve kurucusu olduğu Eyüp Kalenderhâne Tekkesi hakkında kısa bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Lâ'lizâde Abdülbâkî, Mutasavvıf, Tasavvuf, Tekke, Şeyh.

Abstract

If a nation wants to carry its future to desired points, it has to care for the cultural, scientific and intellectual movements, which are inherited from its past within the historical process. People, who come to the forefront with their works and their struggles, are among the important structural elements of cultural heritage. It is a known fact that numerous people have contributed to the formation of our culture somehow more or less. These prominent personalities have arrived until today with their life stories or their works. One of these prominent people is Lâ'lizâde Abdülbâkî Efendi, who were influential in a wide variety with his personality as a statesman, a lecturer (*mudarris*), a penman, a poet and with his different sufistic understanding.

In this study, Lâ'lizâde Abdülbâkî Efendi, who was one of the scholars and sufist of the 18th Century Ottoman Period, and the Kalenderhâne Dervish Lodge, which he established in Eyüp District, have been dealt with. The study consists of two parts. In the first part, the life of Lâ'lizâde Abdülbâkî Efendi (Death 1159/1746), and his works have been dealt with. In the second part, where a short description of the Kalenderhâne Dervish Lodge has been described, and his contributions to the sheikhs of this lodge, and its physical position have been explained. In the conclusion part, a short evaluation has been made about Lâ'lizâde Abdülbâkî Efendi and the Eyüp Kalenderhâne Dervish Lodge.

Keywords: Lâ'lizâde Abdülbâkî, Sufist, Sufism, Dervish Lodge, Sheikh.

Giriş

Ferdlerin kendilerine özgü karakteristik özellikleri olduğu gibi, toplumların da onları diğerlerinden ayıran birtakım istisnâî nitelikleri vardır. İnsanların bir arada bulunmalarından kaynaklanan anlayış, yaşayış, kurallar, düzen, ilim, bilgi, birikim, örf, âdet vb. husûslara dayalı olarak oluşturulmuş müesseseler bütünü, medeniyet kavramıyla ifade edebiliriz. Tük-İslâm Medeniyeti'nin bünyesinde bu sayılan husûslarla beraber, *Kur'ân* ve Sünnet merkezinde geliştirilen ilim dallarının önemli bir yeri bulunmaktadır.

Yaklaşık altı asır boyunca varlığını sürdüren Osmanlı medeniyet tasavvurunun gelişmesinde câmi, mektep, tekke ve medrese gibi yapılar etkili olmuştur. Bu anlamda Osmanlı Devleti'nin yönetiminde öne çıkan şahsiyetler, hâkimiyetleri altındaki bölgelere dîni, kültürel ve sosyal kuruluşlar tesis ederek, varlıklarını kalıcı hâle getirmeye çalışmışlardır. Bahsedilen kurumlar arasında tarikatlar etrafında teşekkül eden tekkeler, ayrı bir değere sahiptir. Tasavvufî hayatın dinamik bir şekilde yaşandığı merkezlerden olan Eyüp'te çok sayıda tarikat ve tekkelerin varlığı göze çarpmaktadır. XVIII. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde ilmiye sınıfına mensup, dîni ve tasavvufî ilimlerde mâhir bir zât olan Lâ'lizâde Abdülbâkî Efendi'nin kurmuş olduğu Kalenderhâne Tekkesi de bunlardan biridir.

A) Lâ'lizâde Abdülbâkî Efendi (ö.1159/1746)

Kalenderhâne Tekkesi'nin bânisi, *Mesnevî* şârihi ve Melâmî mutasavvıf Reîsülküttâb Sarı Abdullâh Efendi (ö.1071/1660)'nin¹ torunun çocuğu Lâ'lizâde Abdülbâkî Efendi, 1090/1679 yılında İstanbul'da

* Yrd. Doç. Dr., Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, nuran.cetin@amasya.edu.tr

¹ XVII. Yüzyılın önemli mutasavvıf, müellif ve devlet adamlarından Sarı Abdullâh Efendi, 992/1584 yılında İstanbul'da doğmuştur. Babası, Tunus ve Cezâyir taraflarından İstanbul'a hicret etmiş olan Seyyid Muhammed Efendi'dir. Sarı Abdullâh Efendi, küçük yaşta babasını kaybedince tahsili ile

doğmuştur. Lâ'li-zâde Abdülbâkî Efendi, Mekke ve İstanbul kadılıklarında görev yapan aynı zamanda Melâmî-Bayrâmî şeyhi olan babası Lâ'li Mehmed Efendi (ö.1119/1707)'den ilk dinî-tasavvufî eğitimini almıştır.² Daha küçük yaşta iken babası onu Bursalı Seyyid Hâşim Efendi (ö.1088/1677)'nin sohbetlerine götürmüştür.³ *Mesnevî, İbnü'l-Fârîz Divânı, Dâvûd-i Kayserî'nin Fusûsu'l-Hikem Şerhi* gibi bazı dinî ve tasavvufî eserleri babasının vesilesi ile okumuştur. Riyâziye ve felsefe ile ilgilenmiştir. Tahsilini tamamladıktan sonra müderris olarak görevine devam etmiştir.⁴

Tasavvufî hayatına bakıldığında Lâ'lizâde Abdülbâkî Efendi'nin Bayrâmî-Melâmî çevre ile irtibatı çocukluğunun ilk devirlerine kadar uzanmaktadır. Lâ'lizâde Abdülbâkî Efendi, hayatının ileriki yıllarında Nakşbendiyye tarikatının Müceddidiyye kolunun önde gelen şeyhi olan Seyyid Murâd Buhârî (ö.1132/1719)'ye intisâb etmiş ve sülûkunu onda tamamlamıştır.⁵ Melâmîliğin yanı sıra Nakşbendîliği de benimseyen Lâ'lizâde Abdülbâkî Efendi, müderris yönü olması hasebiyle bir taraftan ilim çevreleri ile diğer taraftan da devlette muhtelif görevler üstlenerek yönetimle münâsebetlerini geliştirmiştir. Böylece müderris-mutasavvıf-devlet adamı kimliğinin XVIII. Yüzyıldaki önde gelen temsilcisi olmuştur.⁶ İlmiye sınıfına mensup Lâ'lizâde Abdülbâkî, Tevfikî Câfer Çelebi Medresesi, Hoca Hayreddin Medresesi, Şeyhülislâm Zekeriyâ Efendi Medresesi, Vâlide Sultan Medresesi gibi muhtelif medreselerde müderris olarak hizmet etmiştir.⁷ III. Ahmed zamanında (1115-1143/1703-1730) Sadrâzam Damad Şehid Ali Paşa (ö.1128/1715)'ya tasavvuf dersleri vermiştir.⁸ Onunla Mora ve Avusturya seferine katılmıştır.⁹ Kadılık vazîfesiyle Mekke, Kudüs ve Şam'a gitmiştir.¹⁰ 1117/1705 yılında Kudüs mollası olmuş ardından 1140/1727 yılında Limni'ye gönderilmiştir.¹¹ Mora'da sefer esnâsında ordunun bozguna uğraması ve Ali Paşa'nın şehid olması ile bir süre Limni'de sürgün hayatı yaşadıkdan sonra, III. Ahmed tarafından bağışlanarak İstanbul'a geri dönmüştür.¹² 1143/1730 yılında Mısır mollası, 1144/1731 yılında Mekke pâyesi verilmiştir.¹³ I.Mahmûd zamanında (1143-1168/1730-1754) 1149/1736 yılında İstanbul kadısı olarak atanmıştır. Bir müddet sonra Anadolu kazaskerliği görevine yükseltilmiştir.¹⁴ 1153/1740 yılında devlet hizmetinden ayrılmış ve vefatına kadar Eyüp'te inşâ ettirdiği Kalenderhâne Tekkesi'nde tasavvufî faaliyetlerle hayatını geçirmiştir. Söz konusu tekkeyi İstanbul'un önemli Melâmî-Nakşî merkezlerinden biri hâline getirmiştir.¹⁵

Zâhir ve bâtın ilimleriyle mücehhez olan Lâ'lizâde Abdülbâkî, kişiliği ve yazdığı eserleri ile başta Müstakimzâde Süleymân Sâdeddin Efendi (ö.1202/1787) olmak üzere pek çok şahsiyet üzerinde etkili olmuştur.¹⁶ Müstakimzâde'nin ebced hesabıyla "*Gülşen-i cennete gülbîn ola La'lîzâde*"¹⁷ terkinin işaret ettiği 1159/1746 yılında İstanbul'da vefat etmiştir.¹⁸ Kabri, Kalenderhâne Tekkesi'ne âid bahçenin yola bakan kısmında yer almaktadır.¹⁹

üvey babası dönemin Bayrâmî-Melâmî kutbu İdrîs-i Muhtefî'nin mensûplarından Hacı Hüseyin Efendi ilgilenmiştir. Tedris hayatını tamamladıktan sonra, devlet kademelerinde muhtelif görevler üstlenmiştir. Reisülküttâb olarak vazîfesine devam ederken, 1037/1628 yılında görevinden azledilmiştir. Vezir Halîl Paşa'nın vefatından sonra 1047/1637 yılında tekrar Reisülküttâb olmuştur. IV. Murâd'ın (1623-1640) Bağdat Seferi'ne iştirak etmiştir. 1069/1658 yılında devletteki görevini bırakmış ve tasavvufa yönelmiştir. Azîz Mahmûd Hüdâyî'den feyiz almıştır. Bununla birlikte üvey babası Hacı Hüseyin Efendi'nin aracılığı ile Melâmîliğe intisâb etmiştir. Melâmî şeyhi İdrîs-i Muhtefî (ö.1024/1615)'ye bağlanmıştır. Sarı Abdullâh Efendi Celvetî tarikatından olmasına rağmen, aynı zamanda Hamzâvî-Bayrâmî çevreleriyle de ilişkilerini geliştirmiştir. "*Gül-i nesrin-i adn ola ilâhi Sarı Abdullâh*" mısraının tarih düşürüldüğü 1071/1660 yılında vefat etmiştir. Sarı Abdullâh Efendi âlim, şâir, mutasavvıf ve hattat olmasından dolayı ilim kültür hayatımıza birçok eser kazandırmıştır. "Abdî" mahlasıyla tasavvufî şairler kaleme alan Sarı Abdullâh Efendi'nin eserlerinden bazıları şunlardır: *Semerâtü'l-Fuâd fi'l-Mebde' ve'l-Meâd, Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî, Cevheretü'l-Bidâye ve Dürrretü'n-Nihâye, Düstûru'l-İnşâ, Nashâtü'l-Mülâk Tergîben li Hüsnî's-Sülûk, Mir'atü'l-Asfiyâ fi Sifâtü'l-Melâmîyyeti'l-Ahfiyâ, Risâletü Ricâlî'l-Gayb...* Sarı Abdullâh Efendi hakkında bilgi için bkz., Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr fi Şerh-i Esmâr-ı Esrâr*, I-V, Sül. Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 2305-2309, II, 314; Hüseyin Ayvansarâyî (1281/1864), *Hadîkakatü'l-Cevâmî*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, II, 202-203; Bursalı Mehmed Tâhir Efendi (1333), *Osmanlı Müellifleri*, I-III, İstanbul: Matbaa-i Âmire, I, 100-102; Mehmed Süreyyâ (1308), *Sicill-i Osmânî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye*, İstanbul, Matbaa-i Âmire, III, 367-368; Abdülbâkî Gölpınarlı (1931), *Melâmîlik ve Melâmîler*, İstanbul: Devlet Matbaası, s. 137-142; Nihat Azamat (2009), "Sarî Abdullâh Efendi", *DİA*, İstanbul, XXXVI, 145-147; Necdet Yılmaz (2007), *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf, Sâfîler-Devlet-Ulemâ (XVII. Yüzyıl)*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, s. 345-352.

² Ayvansarâyî, *Hadîkakatü'l-Cevâmî*, I, 276; Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, III, 298-299; Nihat Azamat (2003), "La'lîzâde Abdülbâkî", *DİA*, İstanbul, c. XXVII, s. 90.

³ Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, s. 154.

⁴ Şeyhî Mehmed Efendi (1989), *Şekâik-i Nûmaniyye ve Zeyilleri "Vekâyü'l-Füdalâ"*, nşr: Abdulkadir Özcan, İstanbul, s. 628.

⁵ Ayvansarâyî, *Hadîkakatü'l-Cevâmî*, I, 277; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I, 159; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, II, 61; *Cemâleddin Server Revnakoğlu Arşivi*, nr. 28; Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, s.153.

⁶ Ekrem Işın (1994), "Abdülbâkî (Lâ'lizâde)", *DBİA*, c. I, s. 28.

⁷ Şeyhî, *Vekâyü'l-Füdalâ*, s. 628.

⁸ *Cemâleddin Server Revnakoğlu Arşivi*, nr. 28; Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, s. 166.

⁹ Azamat, "La'lîzâde Abdülbâkî", *DİA*, c. XXVII, s. 90.

¹⁰ Ayvansarâyî, *Hadîkakatü'l-Cevâmî*, I, 277.

¹¹ Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, III, 298-299.

¹² Ekrem Işın, III. Ahmed'in Lâ'lizâde'yi bağışlamasında Şeyh Murâd Buhârî'nin aracı olduğunu belirtir. Işın, "Abdülbâkî (Lâ'lizâde)", *DBİA*, c. I, s. 28.

¹³ Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, III, 299.

¹⁴ Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, III, 299.

¹⁵ Işın, "Abdülbâkî (Lâ'lizâde)", *DBİA*, c. I, s. 28.

¹⁶ Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, s. 154.

¹⁷ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, II, 61.

¹⁸ La'lîzâde Abdülbâkî hakkında bilgi için bkz., *Cemâleddin Server Revnakoğlu Arşivi*, nr. 28; Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, III, 298-299; Ayvansarâyî, *Hadîkakatü'l-Cevâmî*, I, 277-278; Hüseyin Ayvansarâyî (1985), *Mecmûa-i Evvârih*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, s.

Yaşadığı dönemde siyâsî ve kültürel anlamda önemli izler bırakan Lâ'lîzâde Abdülbâkî Efendî'nin üstü açık mezar taşı kitâbesinde şu ifadeler bulunmaktadır:

*Tarîk-i Nakşbendîyye meşâyihından
Eyüpsultan civârında vâkî Kalenderhâne
Tekkesi'nde postnişîn makâmı irşâd ile
dâr-ı bekâyâ rihlet eden kutbu'l-ârifîn
gavsü'l-vâsilîn merhûm ve mağfûr
el-muhtâc ilâ rahmeti rabbihî'l-gafûr
Şeyh el-Hâc Abdülbâkî, 1159/1746²⁰*

Cadde tarafındaki büyük kare mermerden yapılmış hâcet penceresi üzerindeki tarihi olmayan kitâbede şu ifadeler yer almaktadır:

*Kalbime "ibn-i riyâzü'l-cenne" ilhâm etti Hâk
Hubb-i zâtı da'vet etti rûhu bezm-i vuslata
Derler erbâb-ı mahabbet rihletim târîhini
La'lîzâde Seyyid Abdülbâkî girdi cennete²¹*

Burada geçen "ibn-i riyâzü'l-cenne"²² terkihi ebced hesabıyla 1153/1740 tarihini vermekte olup, bu Lâ'lîzâde Abdülbâkî Efendî'nin vefat yılı değil, onun tekkeye yerleştiği yıla işaret etmektedir.²³

Kültürel ve siyâsî anlamda İstanbul hayatında derin izler bırakan Lâle Devri'nde yaşayan Lâ'lîzâde Abdülbâkî Efendi, velûd bir sûfî olma yönüyle de öne çıkmıştır. Onun tespit edilebilen eserleri şunlardır:²⁴

a) *Menâkıb-ı Melâmîyye-i Bayrâmîyye: (Sergüzeşt)*, La'lîzâde Abdülbâkî, tasavvuf tarihi açısından büyük önem taşıyan bu eserinde, dedesi Sarı Abdullâh Efendî'den başlayarak kendi zamanına kadar gelen Melâmîliğin kuruluşu, tarihi gelişimi, önde gelen şahsiyetleri, tarikat ahvâli ve menkıbelerini anlatmıştır. Bayrâmî-Melâmîlerin kültürel tarihine dâir yazılan bu ilk müstakil eser, İstanbul'da 1256/1840 yılında *Sergüzeşt* adı ile basılmıştır.²⁵ Üzerinde akademik çalışma yapılan eserin²⁶ müellif hattıyla yazılan nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphânesi Emânet Hazînesi nr. 1274'te kayıtlı bulunmaktadır. Diğer nüshaları ise şunlardır: Sül. Ktp., Düğümlü Baba, nr. 232; Sül. Ktp., Pertev Paşa, nr. 636, vr. 316b-325a; Sül. Ktp., Hacı Mahmûd, nr. 2366; Sül. Ktp., Hâlet Efendi, nr. 794; Sül. Ktp., Mihrişâh Sultan, nr. 205; Millet Ktp., Ali Emîri, Şer'îyye, nr. 1051.

b) *Risâle-i Mebde u Meâd: Cebr, ihtiyâr, ezel, ebed ve insân-ı kâmil gibi tasavvufî-kelemî görüşlerin anlatıldığı* eserde, Nakşbendîyye tarikatına dâir bilgilere de yer verilmiştir.²⁷ Eserin bilinen nüshaları şunlardır: Sül. Ktp., Hacı Mahmûd, nr. 2366, 2456; Sül. Ktp., Mihrişâh Sultan, nr. 205; Sül. Ktp., Pertev Paşa, nr. 302; Millet Ktp., Ali Emîri, Şer'îyye, nr. 1332; Millî Ktp., nr. A.3534/1.

c) *Gidâ-yı Rûh: Bu eserde, Mevlânâ'nın Mesnevî'sinden seçilen bazı beyitlere ve şerhlere yer verilmiştir. Eserin bilinen nüshaları şunlardır: Sül. Ktp., Fâtih, nr. 2744; Sül. Ktp., Es'ad Efendi, 1591; Sül. Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 2509.*

d) *Tercüme-i İnsân-ı Kâmil li'ş-Şeyh Abdülkerîm-i Cîlî: Abdülkerîm el-Cîlî'nin Arapça olarak yazdığı el-İnsânü'l-Kâmil adlı eserinin Türkçe'ye çevirisidir. Eserin bilinen nüshaları şunlardır: Topkapı Sarayı Ktp., Hazîne, nr. 265; Sül. Ktp., Mihrişâh Sultan, nr. 167.*

e) *Tercüme-i Hakikatü'l-Yakîn ve Zülfetü't-Temkîn li'ş-Şeyhi Abdülkerîm-i Cîlî: Eserin bilinen nüshaları şunlardır: Sül. Ktp., İzmir, nr. 806; Sül. Ktp., Hacı Mahmûd, nr. 3157, 3018; Sül. Ktp., Pertev Paşa, nr. 636.*

f) *Terceme-i Silsiletü'z-Zeheb li'l-Muhammed Murâd el-Buhârî: 28 Bu eser, Şeyh Murâd Buhârî'nin Nakşbendî silsilesini içeren Silsiletü'z-Zeheb adlı Arapça eserinin Türkçe'ye çevirisi ve kısa şerhini içermektedir. Söz konusu eser, Sül. Ktp., Hacı Mahmûd, nr. 2456'da kayıtlıdır.*

g) *Şerhü ve Zeylû alâ Kasîdeti Meslekü'l-Uşşâk li'ş-Şeyh Sarı Abdullâh Efendi: 29 Sarı Abdullâh Efendi tarafından sülûk hallerine dâir yazılan Allah'ın varlığı birliği, tarikat âdâbı ve tasavvufî husûsiyetlerin izah*

268-269; Bursalı, *OsmanlıMüellifleri*, I, 159; Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, s. 153-155; Reşad Ekrem Koçu (1958), "Abdülbâkî Efendî", *İstanbul Ansiklopedisi*, I, 76.

¹⁹ Nezih Galitekin- İlhami Yurdakul (1997), "İstanbul Türbeleri", *İstanbul Araştırmaları*, S. II, s.103.

²⁰ *Cemâleddin Server Revnakoğlu Arşivi*, nr. 28/55.

²¹ Haskan, Mehmet Mermi (2009), *Eyüp Sultan Târîhi*, İstanbul: Eyüp Belediyesi Kültür Yay., II, 483.

²² Ayvansarâyî, *Mecmûa-i Tevârih*, s. 269.

²³ Işın, "Abdülbâkî (Lâ'lîzâde)", *DBİA*, c. I, s. 28.

²⁴ La'lîzâde Abdülbâkî Efendî'nin eserleri ile ilgili olarak bkz., Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I, 159; Ramazan Muslu (2003), *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (XVIII. Yüzyıl)*, İstanbul: İnsan Yayınları, s.523-525 Halil İbrahim Şimşek (2014), 18. *Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nakşibendî-Müceddidîlik (Anadolu'daki Temsilcileri ve Tasavvufî Görüşleri)*, Çorum: Hitit Kitap Yayınevi, s. 116-119.

²⁵ Lâ'lîzâde Abdülbâkî (2001), *Aşka ve Âşıklara Dair: Melâmî Büyüklere, Sergüzeşt*, haz: Tâhir Hafızalioğlu, İstanbul: Kaknüs Yayınları,

²⁶ Ayşe Yüksel (Yücel) (1988), *La'lîzâde Abdülbâkî Efendî'nin Menâkıb-ı Melâmîyye-i Bayrâmîyyesi*, (İnceleme-Metin), GÜSBE, Ankara,

²⁷ Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, s. 155.

²⁸ Bursalı, *OsmanlıMüellifleri*, s. 159.

²⁹ Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, s. 155.

edildiği 105 beyitlik *Meslekü'l-Uşşâk* adlı Türkçe manzûm eserin zeyildir. 47 beyitlik bu kasîdede, La'î-zâde Abdülbâkî Efendi'nin Hz. Muhammed'den itibaren başlayarak sıraladığı, Bayrâmî-Melâmî silsilesi de yer almaktadır. Söz konusu eser, *Sergüzeşt'*in sonuna alınarak basılmıştır. Bayrâmî-Melâmî tarikatı çevrelerinde severek okunduğu için eserin ve zeylinin kütüphanelerde çok sayıda nüshası bulunmaktadır. Mezkûr eserin bilinen nüshaları şunlardır: Sül. Ktp., Şazelî, nr. 157; Sül. Ktp., Hacı Mahmûd Efendi, nr. 2786; Sül. Ktp., Pertev Paşa, nr. 636; Sül. Ktp., Âşir Efendi, nr. 443; Sül. Ktp., Hacı Mahmûd Efendi, nr. 3064-1; Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphânesi, Emânet Hazînesi nr. 1312.

h) *Tercüme-i Kimyâ-yı Sa'âdet li'l-Gazâlî*: Adından da anlaşılacağı üzere Gazâlî'nin *Kimyâ-yı Sa'âdet* adlı eserinin Türkçe'ye çevirisidir. Eser, Sül. Ktp., Hacı Mahmûd, nr. 2375'da kayıtlıdır.

ı) *Tercüme-i Risâle-i Ünsiye*: Bahâeddîn Nakşbend'in halifelerinden Hâce Ya'kûb Çerhî'nin, Nakşbendiyye tarikatı âdâbına dâir bilgi veren *Ünsiye* adlı Farsça risâlesinin Türkçe'ye tercümesidir. Eserin bilinen nüshaları şunlardır: Sül. Ktp., Hacı Mahmûd, nr. 2366; Sül. Ktp., Pertev Paşa, nr. 636; Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., Hazîne nr. 247.

i) *Metâlibü'l-Vusûl fi Hulâsati Nevâdirü'l-Usûl*: Ebû Abdullâh Muhammed Hakîm et-Tirmizî (ö.319/931)'nin 291 hadîsin şerhini içeren *Nevâdirü'l-Usûl* adlı eserinin kısa çevirisidir. Eserin bilinen nüshaları şunlardır: Kayseri Râşid Efendi Ktp., nr. 1117; Sül. Ktp., Pertev Paşa, nr. 61, nr. 332.

j) *Tercüme-i Sisiletü'l-Ârifîn ve Tezkîretü's-Sâdkîn*: Ya'kûb Çerhî'nin halifesi Ubeydullâh Ahrâr'ın müridlerinden Muhammed Kâdi-i Semerkandî'nin Ubeydullâh Ahrâr'ın hayatı, sohbet ve kerâmetlerine dâir yazılan eserin bazı bölümlerinin tercümesidir. Eserin bilinen nüshaları şunlardır: Sül. Ktp., Pertev Paşa, nr. 636, vr. 246-279; Sül. Ktp., Mihrişâh Sultan, nr. 205, vr. 115-142; İBB Belediye Ktp., nr. 596.

Lâ'lîzâde Abdülbâkî Efendi'nin diğer eserleri ise şunlardır:

- *Bazı Meşâyıhun Terceme-i Halleri*: Sül. Ktp., Nâfız Paşa, nr. 1163.
- *Hasbihâl*: Millet Ktp., Ali Emîri, Şer'iyye, nr.1332.
- *İbrahim Gülşenî'nin Terceme-i Hâli*: Sül. Ktp., H. Reşid, nr. 58.
- *İstiğfar Şiiri ve Şerhi*: İBB Beldiye Ktp., nr. 596.
- *Külliyât-ı Lâ'lîzâde*: Koca Râgıp Paşa Ktp., nr. 653.
- *Mecmûa*: Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., Emânet Hazînesi, nr. 1274.
- *Murâkabetü'l-fenn fi Mirsâdi'l-Yakîn*: Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., III. Ahmed Kitaplığı, nr.

3406.

- *Resâil-i Lâ'lîzâde*: Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., Emânet Hazîne, nr. 1312.
- *Risâle fi Hakkı'l-Bayrâmîye*: Koca Râgıp Paşa Ktp., nr. 653.
- *Risâle fi'd-Duhân*: Sül. Ktp., Es'ad Efendi, nr. 3485.
- *Risâle-i Murâdiye Tercümesi*: Sül. Ktp., Es'ad Efendi, nr. 3485.
- *Silsile-i Bayrâmîye*: Sül. Ktp., Pertev Paşa, nr. 636, vr. 113-175.
- *Tasavvufa Dâir Eserler*: Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., Emânet Hazîne, nr. 1295.
- *Tasavvufî Bir Risâlenin Tercümesi*: Sül. Ktp., Mihrişâh Sultan, nr. 205; Sül. Ktp., Hacı Mahmûd,

nr. 2456.

- *Tercüme-i Hâl ve Mektûbât-ı Hz. Sezâî*: Sül. Ktp., İhsan Mahvî, nr. 14.
- *Tercüme-i Risâle-i Ya'kûb*: Koca Râgıp Paşa Ktp., nr. 653.

Talik yazıda mâhir bir zât olan Lâ'lîzâde Abdülbâkî Efendi, "Yetim" mahlasıyla çok sayıda tasavvufî şiir kaleme almıştır. Lâ'lîzâde Abdülbâkî Efendi'nin tercüme eserleri de bulunmaktadır. Mesela, Mahmûd Celâleddîn El-Cerrâhî'nin *Nemûd ve Bûd* adlı risâlesini tercüme etmiştir.³⁰

B) Kalenderhâne Tekkesi

"Kalenderhâne Tekkesi", "La'lîzâde Abdülbâkî Efendi Tekkesi", "Özbekler Tekkesi" ve "Âkil Efendi Tekkesi"³¹ gibi isimlerle anılan dergâh;³² Eyüp Merkez Mahallesi, Kalenderhâne Caddesi, 60 ada, 24 parsel ve 62 ada 2 parsel üzerinde³³ bugünkü Eyüp Diyânet Sitesi'nin bahçesinde yer almaktadır.

Derviş hücreleri, harem, selâmlık, bahçe ve iki katlı mektepten müteşekkil olan tekkeyi La'lîzâde Abdülbâkî Efendi (ö.1159/1746) 1156/1743 yılında yaptırmıştır.³⁴

Bahsi geçen tekkeyi diğerlerinden ayıran en önemli özelliği müntesiplerinin çoğunun Orta Asya kökenli olmasıdır. Mensuplarının gönül dünyâlarının imârına yönelik olarak Şirazlı Hâfız'ın, Mevlânâ'nın ve Ahmed Yesevî'nin şiirleri tekkede terennüm edilmiştir. Bununla birlikte Yesevîlerin "testere zikri" (zikr-i erre),³⁵ Nakşbendîliğin "hatm-i hâcegân" ve "hafî zikir" gibi çok yönlü tasavvufî faaliyetler tekkede

³⁰ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, II, 61; Bursalı, *OsmanlıMüellifleri*, I, 159.

³¹ Sâdik Albayrak (1994), *Meşihat, Şeriat Tarikat Kavgası*, İstanbul: Mizan Yay., II, 118.

³² Thierry Zarcone (1994), "Kalenderhâne Tekkesi", *DBİA*, IV, 398.

³³ Esin Demirel İşli (1998), *İstanbul Tekkeleri Mimârisi Eklentileri ve Restorasyonu*, (Doktora Tezi) YTÜFBE, İstanbul, s.104.

³⁴ CSRA, nr. 28; Thierry Zarcone, "Kalenderhâne Tekkesi", *DBİA*, IV, 398-399.

³⁵ Zikr-i erre için bkz., Necdet Tosun (2012), *Derviş Keşkülü*, İstanbul: Erkam Yay., s. 165-172.

yürütülmüştür.³⁶ Mezkûr tekkenin âyin günü ise bazı kaynaklarda perşembe,³⁷ bazılarında ise cuma³⁸ olarak verilmiştir.

*Dâhiliye Nezâreti'nin 1301/1883 Târihli İstatistik Cetveli'*ne göre yirmi bir erkek ile bir kadının ikâmet ettiği anlaşılan³⁹ Kalenderhâne Tekkesi'nde Nakşîliğe bağlı olarak etkinlikler icrâ edilmiştir.⁴⁰ Tekkede Nakşbendiliğin yanı sıra Bayrâmî-Melâmî gelenekler yaşatılmış olsa da bu, daha çok Nakşbendiye tarikatının faaliyetleri çerçevesinde gerçekleşmiştir. Mezkûr tekke, kuruluşundan 1925 yılına kadar Nakşîliğe bağlı olarak hizmet etmiştir.⁴¹ Günlük 6 akçe ile tevliyet vazîfesinin verildiği 1253/1837 tarihli arşiv vesîkasında söz konusu tekkenin Nakşbendiliğe bağlı olduğu belirtilmiştir.

"Mücebince tevcîh ve beratı i'tâ olunmak buyuruldu. Fî 19 Z sene [12]53. Ma'rûz-ı bendeleridir ki. İşbu arzuhâl derkenâr ve Evkâf-ı hümâyûn müfettişi faziletliü dâ'îlerinin i'lâmında muharrer olduğu üzere medîne-i hazret-i Ebî Eyyüb Ensârî'de kâ'in merhûm La'lîzâde Seyyid Abdülbâkî Efendi'nin Kalenderhâne demekle ma'rûf zâviye-i Nakşbendiye-i Özbekî vakfından olmak üzere yevmî altı akçe vazîfe ile vekil-i harc ve ber vech-i hapsî tevliyet cihetleri mutasarrıfı Seyyid Ahmed el-Buhârî b. Abdullah Halife'nin bilâ-veled mahlûlünden bi'l-ihbâr inde's-şer'i'l-enver ehliyeti nümâyân olan sâhib-i arzuhâl Dervîş İbrâhim Halife'ye ber müceb-i nizâm bi'n-nefs bilâ-kusûr edâ'-i hizmet etmek ve vakf-ı mezbûr umûrunu hüsn-i idâre ve rû'yet ve hayrâtının i'mârıyla şart-ı vâkıfı icrâyâ dikkat eylemek ve sâl-be sâl lâzım gelen muhâsebesi cânib-i nezâretde ma'rîfet-i şer'le görüp yedine sûret almak ve hilâf-ı şart-ı vâkıf ve mugâyir-i nizâm bir güne hareket ve terk ve tekâsül eder ise ref'inden âhara verilmek şartıyla bâ-ru'ûs-ı hümâyûn tevcîh ve yedine kaleminden iktizâ eden beratı ve mülhakat zimmeti defterlerine ilmu haberi i'tâ olunmak bâbında emr u fermân hazret-i men lehü'l-emrindir."⁴²

Mezkûr tekkede Nakşbendiliğin yanı sıra Kalenderiliğe âid geleneklerin de yaşatıldığı görülmektedir. Nitekim La'lîzâde Abdülbâkî Efendi, inşâ ettirdiği tekkeyi Kalenderiliğe uygun olarak mücerred yanî bekâr olmak kaydıyla, Melâmî meşreb Nakşî postnişinlerin uhdesine bırakmıştır.⁴³ La'lîzâde Abdülbâkî Efendi, Nakşbendiye tarikatının Müceddidiye koluna mensup olmasına rağmen, tesis ettirdiği tekkede Horasan tasavvuf ekolünde geçerli olan mücerredlik erkânını uygulamıştır.⁴⁴ Dolayısıyla diğer Özbek tekkelerinden farklı olarak mezkûr tekkede Kalenderiliğin âdâb ve esasları tatbik edilmiştir.⁴⁵

a) Kalenderhâne Tekkesi'nin Şeyhleri

Kurulduğu tarihten son döneme kadar Kalenderhâne Tekkesi'nde görev alan meşâyihün isimleri tam olarak netlik kazanmamıştır. Tespit edilebildiği kadarıyla muhtelif kaynaklarda şu isimlerin tekkede postnişin olduğu anlaşılmaktadır:

1- Abdullâh Nidâî Kâşgarî (ö. 1174/1760)

Tekkenin ilk postnişini Abdullâh Nidâî Kâşgarî, 1100/1688 yılında doğmuştur.⁴⁶ Doğum yerinin Kâşgar'ın merkezi mi ya da ona yakın bir köy mü olup olmadığı bilinmemektedir. Nakşbendiye tarikatına intisâb etmesi ile "Nakşbendî", uzun yıllar Eyüp semtinde ikâmet etmesi hasebiyle "Eyyûbî" unvanıyla tanınmıştır.⁴⁷ Şiirlerinde "Nidâî" mahlasını kullanmış, bu isimle de anılmıştır.⁴⁸

Abdullâh Nidâî Kâşgarî, *Risâle-i Hakkıyye*⁴⁹ adlı eserinde hayatına yer vermiştir. Söz konusu eserinde Hz. Peygamber'den Hz. Ebû Bekir yolu ile gelen silsilesini, Nakşbendiye tarikatının âdâb ve erkânını, bunun yanı sıra İstanbul'a gelmeden önceki yaşantısını ve yaptığı seyâhatlerini uzun uzun anlatmıştır.

Hayatının ilk yıllarını memleketinde geçiren Abdullâh Nidâî Kâşgarî, 17 yaşında kendisinde mânevî hâller zuhûr edince, tasavvufa meyletmiş ve Nakşbendiye tarikatının önde gelen mürcîdi Mevlânâ Azhar Kâşgarî'ye bağlanmıştır. Kâşgar civârında bulunan mezkûr şeyhin âsitânesini ziyâret eden Abdullâh Nidâî

³⁶ Thierry Zarcone (1994), "Kalenderhâne Tekkesi", *DBİA*, İstanbul, IV, 398-399.

³⁷ Yeşilzâde Mehmed Sâlih Efendi, *Rehber-i Tekâyâ*, Sül. Ktp., Tirnovalı, nr. 1035, s. 84; *Âsitâne-i Âliyye'de ve Bilâd-ı Selâse'de Kâim El'an Mevcûd ve Muhterik olmuş Tekkelerin İsim ve Şöhretleri ve Mukâbele-i Şerîfe Günleri Beyân Olunur*, İstanbul: Matbaa-i Darü'l-Hilâfetü'l-Âliyye, 1256/1840, s. 2; Bandırmalîzâde Seyyid Ahmed Münib Üsküdarî (1307/1889), *Mecmûa-i Tekâyâ*, İstanbul, s. 15; Reşad Ekrem Koçu (1966), "Dergâhlar", *İSTA*, İstanbul, VIII, 4481.

³⁸ Hacı İsmâil Beyzâde Osman Bey (1304), *Mecmûa-i Cevâmî'*, İstanbul: Dersâadet Matbaası, II, 10-11, nr: 21; *CSRA*, nr. 28/59.

³⁹ Cahit Telci (1994), "İstanbul Tekkeleri Hakkında 1885 Târihli Bir İstatistik", *50. Yıl Atatürkçülük Armağanı*, İzmir: Akademi Kitabevi, s. 203.

⁴⁰ Üsküdarî, *Mecmûa-i Tekâyâ*, s.15.

⁴¹ Baha Tanman (1990), *İstanbul Tekkeleri'nin Mimârî ve Süseleme Özellikleri, Tipoloji Denemeleri*, (Doktora Tezi), İÜSBE, İstanbul, IV, 162.

⁴² BOA, C.EV, 602/30360.

⁴³ *CSRA*, nr. 28/53; Ekrem Işın, "Abdülbâkî (Lâ'lîzâde)", *DBİA*, I, 28.

⁴⁴ Ekrem Işın, "Melâmîlik", *DBİA*, V, 385.

⁴⁵ Mehmet Ulukan-Ahmet Ersen (2005), "Eyüp Özbekler Tekkesi", *Tarihi Kültürü ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu*, Eyüp Belediyesi Kültür Yay., c. IX, s. 133.

⁴⁶ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, II, 58.

⁴⁷ Müstakimzâde Süleymân Sâdeddîn, *Mecelletü'n-Nisâb fi'n-Niseb ve'l-Elkâb ve'l-Elkâb*, Sül. Ktp., Hâlet Ef., nr. 628, vr. 421a.

⁴⁸ Bağdatlı İsmâil Paşa (1951), *Hediyyetü'l-Ârifin Esmâü'l-Müellifin ve Âsârü'l-Musannifin*, Ankara, I, 484.

⁴⁹ Abdullâh Nidâî Kâşgarî, *Risâle-i Hakkıyye*, Sül. Ktp., Âşir Efendi nr. 411.

Kâşgarî, burada bir müddet onun hizmetinde bulunmuştur. On sekiz yaşında söz konusu şeyhin tavsiyesi ile muhtelif ülkelere seyahat yapmıştır.⁵⁰

Abdullâh Nidâî, şeyhi Mevlânâ Azhar Kâşgarî'yi ziyaretinin ardından memleketi Kâşgar'a geri dönmüştür. Hâce Hidâyetullâh Kâşgarî'nin âsitânesinde bir süre ikâmet etmiştir. O çevrede bulunan yetmiş sekiz velînin kabrini ziyâret ettikten sonra, "Hak âşıklarını" aramak için, şehir şehir dolaşan Abdullâh Nidâî Kâşgarî, Semerkand, Buharâ, Belh, Horasan, Irak, İsfahan, Şiraz, Bağdat, Kerkük, Musul, Halep, Şam ve Kudüs'e oradan da Mekke ve Medine'ye ulaşmıştır. Üç yıl Mekke'de kalmıştır. 45 yıl süren uzun seyahatleri esnâsında Şeyh Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, Hâce Ubeydullâh Ahrâr, Şeyh Abdülhâlik Gucdvânî, Şâh-ı Nakşbend, Hâce Abdullâh-ı Ensârî, Mevlânâ Sa'deddîn-i Kâşgarî, Mevlânâ Câmî, Şeyh Ferîdüddîn-i Attar, Bâyezîd-i Bistâmî, Cüneyd-i Bağdâdî, Şeyh Ma'rûf-ı Kerhî, Şeyh Abdülkâdir-i Geylânî, Şeyh Şiblî, Hallâc-ı Mansur gibi pek çok meşhûr mutasavvıfın kabrini ziyâret etmiştir.⁵¹

Abdullâh Nidâî Kâşgarî, uzun süren seyahatlerinin ardından İstanbul'a geldiğinde, kendisi Orta Asya kökenli olduğu için, aynı bölgeden dervişlerin ikâmet ettiği Eyüp'teki Kalenderhâne Tekkesi ile irtibat kurmuştur.⁵² İlmî birikimi ve tasavvufta ulaştığı mânevî makâmı ile La'lîzâde Abdülbâkî'nin gönlünü kazanmış, onun binâ ettirdiği Kalenderhâne Tekkesi'nin ilk postnişini olmuştur. Fakat bânisi tarafından mezkûr tekke, mücerred yani bekâr derviş ve şeyhlere tahsis edildiği için Abdullâh Nidâî Kâşgarî de evlenmeyi tercih edince, dergâhın yönetimini bırakmak zorunda kalmıştır. Aynı tarihlerde 1157/1744 yılında Murtazâ Efendi (ö.1160/1747)'nin⁵³ Haliç sırtlarında inşâ ettirdiği tekkeye geçmiş ve buranın on dört yıl süren meşihatini üstlenmiştir.⁵⁴

Abdullâh Nidâî Kâşgarî, Nakşî âdâb ve erkânı yanında görev yaptığı tekkede zaman zaman *Mesnevî* okuttuğu olmuştur.⁵⁵ 1174/1760 yılında 74 yaşında vefât eden Abdullâh Nidâî Kâşgarî, kendi adıyla anılan tekkenin türbesine defnedilmiştir.⁵⁶ Hattât İbrahim Tâhir Efendi vefat tarihi ile ilgili olarak, "Ekber-i meşâyih" ifadesini not düşürmüştür.⁵⁷

Kâşgarî Tekkesi de Kalenderhâne Tekkesi de Orta Aya kökenli şeyhelerin uhdesinde olmasına rağmen Kalenderhâne Tekkesi'nde geçerli olan mücerredlik erkânı, yani bekâr olma şartı, Kâşgarî Tekkesi'nde uygulanmamıştır. Nitekim Abdullâh Nidâî evlenerek çocuk sahibi olmuş ve kendisinden sonra tekkenin yönetimini oğlu Şeyh Ubeydullâh Efendi (ö.1184/1770) üstlenmiştir.

Abdullâh Nidâî Kâşgarî'nin Farsça mensur nitelikte *Risâle-i Hakkiyye*; diğeri manzum *Dîvân*'ı olmak üzere iki eseri vardır.⁵⁸

2- Şeyh Belhî Efendi

XVIII. Yüzyılın sonlarına doğru postnişin olduğu tahmin edilen bu zâtın adı tam olarak tespit edilemiştir. Muhtemelen Belhî ifadesi şeyhin ismi olmayıp, onun Belhli olduğuna işaret etmek için kullanılan bir lakabdır.⁵⁹

Adı geçen şeyhle ilgili *Hadîka*'da şu ifadeler yer verilmiştir: "Evsât-ı Sultân Selîm Hân-ı Sâni'de şeyh olan Belhî Efendi'nin iltimâsiyle Vâlide Sultân kethüdâsı Yûsuf Ağa tekye-i mezbûru tecdîd ve hammâm dahî ihdâs edip, lâkin vakfına himmet olunmadığından hammâm-ı mezbûr mu'attal kalmışdır."⁶⁰

Ayvansarâyî'nin bu ifadelerinden Şeyh Belhî'nin Sultan III. Selim zamanında (1789-1807) tekkeye postnişin olduğu, onun uygun görmesiyle Mihrişâh Vâlide Sultan'ın kethüdâsı Yûsuf Ağa'nın tekkeyi onarımdan geçirdiği ve tekkeye hamâm eklemiş olduğu anlaşılmaktadır.

⁵⁰ Abdullâh Nidâî Kâşgarî, *Risâle-i Hakkiyye Tercümesi*, (trc. İsmâil Müfid) İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, nr. 828/1, vr. 48a.

⁵¹ Nidâî, *Risâle-i Hakkiyye Tecümesi*, vr. 48b-50b.

⁵² Ayvansarâyî, *Hadîkakatü'l-Cevâmi'*, I, 260.

⁵³ Murtazâ Efendi (ö.1160/1747) 1146/1733 yılında Tophâne nâzırı, 1147/1734 yılında Tersâne emîni olmuş, bir müddet sonra azledilmiştir. Bu durum uzun sürmemiş, 1151/1738 yılında tekrar ikinci kere Tersâne emîni olarak görevine devam etmiştir. 1153/1740 yılında Anadolu muhasebecisi, 1154/1741 yılında üçüncü kere Tersâne emîni olmuş; fakat aynı yıl tekrar azledilmiştir. Adı geçen zât ile ilgili bilgiler sınırlı olduğu için, hangi nedenden dolayı görevinden uzaklaştırıldığı tespit edilememiştir. Bu azlin akabinde kısa bir süre sonra tekrar görevinin başına dönmüş, 1158/1745 yılında Cizye muhasebecisi, 1159/1746 yılında Ruznâmçe-i evvel olarak vazîfesine devam etmiştir. Murtazâ Efendi, bir süre vekâleten kaptan olarak vazife yapmıştır. Devlet hizmetlerinin yanında tasavvufta meyleden Murtazâ Efendi, Mekke'ye gittiğinde Yek-dest Hâce Ahmed Carullâh Cürânî (ö.1119/1707)'ye intisâb etmiştir. 1160/1747 yılında vefât etmiştir. Tekkenin hazîresinde âile efrâdı ile birlikte medfündür. Murtazâ Efendi ile ilgili bilgi için bkz., Ayvansarâyî, *Hadîkakatü'l-Cevâmi'*, I, 260-261; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, II, 46; Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, IV, 361; Ahmed Lütfî Efendi (1984), *Vak'a-Nüvis Ahmed Lütfî Efendi Târîhi*, İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları, XIV, 73; Şem'dânîzâde Fındıklılı Süleyman Efendi (1976), *Mür'î't-Tevarîh*, haz: Münir Aktepe, İst: Edebiyat Fakültesi Matbaası, I, 111.

⁵⁴ Hüseyin Ayvansarâyî (1985), *Mecmûa-i Tevârih*, haz: Fahri Ç. Derin- Vahid Çabuk, İstanbul: İ Ü. Edebiyat Fakültesi Basımevi, s. 269; a.mlf., Ayvansarâyî, *Hadîkakatü'l-Cevâmi'*, I, 260-261; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, II, 58; Mehmed Zâkir Şükrü Efendi (1980), *Die Istanbuler Derwisch-Konvente Und Ihre Scheiche (Mecmûa-i Tekâyâ)*, yay. Haz: M. Serhan Tayşi- Klaus Kreiser, Friburg, s. 50; Zarcone, "Kalenderhâne Tekkesi", *DBIA*, IV, 398.

⁵⁵ Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, III, 382.

⁵⁶ Ayvansarâyî, *Hadîkakatü'l-Cevâmi'*, I, 261; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, II, 58; Süreyyâ, *age*, III, 382; Zâkir Şükrî, *Mecmûa-i Tekâyâ*, s. 50.

⁵⁷ Ayvansarâyî, *Hadîkakatü'l-Cevâmi'*, I, 261; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, II, 58.

⁵⁸ Abdullâh Nidâî Kâşgarî'nin hayatı ve eserleri ile ilgili bilgi için bkz., Nuran Çetin (2014), "Abdullâh Nidâî Kâşgarî Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı", *Turkish Studies*, Volume 9/8, Summer, p. 345-363.

⁵⁹ Tanman, *İstanbul Tekkeleri*, IV, 162.

⁶⁰ Ayvansarâyî, *Hadîkakatü'l-Cevâmi'*, I, 278.

3- Şeyh Mehmed Efendi (ö.1219/1803)

Cemâleddîn Server Revnakoğlu, Şeyh Mehmed Efendi ile ilgili şu bilgileri vermiştir: Asıl adı Hacı Mehmed Efendi b. Muhammed Ârif'tir. Aslen Buharâlıdır. Uzun yıllar tekkenin meşihatinde bulunan Şeyh Mehmed Efendi, 1219/1803 yılında vefat etmiştir.⁶¹ *Mecmûa-i Tekâyâ*'da bu zâtın adı geçmektedir.⁶² BOA'daki şu ifadelerin yer aldığı arşiv belgesinde Şeyh Mehmed Efendi'ye 500 kuruş maaş tahsisi yapıldığı belirtilmiştir.

"28. C sene [12]90, Mâliye Nezâret-i celîlesine, Eyüb'de vâkî' Özbekler Dergâhı postnişini Şeyh Mehmed Efendi'ye muhtâcîn ma'âşâtı mahlûlâtından beş yüz kuruş maaş tahsisi husûsuna bi'l-istizân irâde-i seniyye-i cenâb-ı pâdişâhî müte'allik buyurulmuş olmakla hazînece ifâ-yı muktezâsına himmet buyurula deyü."⁶³

4- Şeyh el-Hâc Abdullâh Efendi (ö.1252/1836)

Şeyh el-Hâc Abdullâh Efendi aslen Buharâlı'dır.⁶⁴ 1252/1836 yılında vefat etmiştir. Tekkenin hazîresinde medfûndur.⁶⁵ Sâliha Sultan'ın 1250/1834 yılında yapılan düğününe davet edilen Nakşî şeyhleri arasında Abdullâh Efendi'nin adı yer almaktadır.⁶⁶

Abdullah Efendi'nin mezar taşı kitâbesinde şu ifadeler bulunmaktadır:

*Tarîk-i Nakşbendîyye meşâyihından
Eyyûb el-Ensârî civârında vâkî'
Kalenderhâne Tekkesi'nde postnişîn
makâmı irşâd ile dâr-ı bekâyâ rihlet
eden kutbu'l-ârifîn, gavsü'l-vâsılîn
merhûm ve mağfûr el-muhtâc ilâ rahmeti
rabbihî'l-gafûr Şeyh el-Hâc Abdullâh
el-Belhî, 1252/1836⁶⁷*

5- Şeyh Burhâneddîn Belhî

Şeyh Burhâneddîn Belhî, tekkede üç ay vekâleten şeyhlik yapmıştır. Erenköy'de ikâmet etmesi, bu sebeple Hatm-i Hâcegân âyinine katılamaması dolayısıyla postnişinliği bıraktığı rivâyet edilmiştir. Yerine Buharalı Âkil Ma'sûm Efendi geçmiştir.⁶⁸

6- Âkil Ma'sûm Efendi

Âkil Ma'sûm Efendi Belhî olup, Afganistan Türklerindedir. Buharâ kadısı Muhammed Efendi'nin oğludur.⁶⁹

Cemâleddîn Server Revnakoğlu Âkil Ma'sûm Efendi ile ilgili şu malûmâta yer vermektedir: Âkil Ma'sûm Efendi akşamları büyük kazanlarda yemek pişirterek, semtin fakirlerine dağıtmıştır. Kalan artanlarını küçük sahanlar içinde mahallenin hayvanlarına vermiştir. Tekkenin yanında bostanda çıkacak yangını bir hafta önceden söylediği, I. Dünyâ Savaşı'nın dört yıl süreceğini tahmin ettiği rivâyet edilmiştir. Âkil Ma'sûm Efendi 90 yaşında vefat etmiştir. Yerine Behlûl Efendi tekkede postnişin olmuştur.⁷⁰

7- Şeyh Mehmed Behlûl Efendi

Kaynaklarda sadece ismi zikredilen⁷¹ Şeyh Behlûl Efendi hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde yer alan *Tekâyâ ve Zevâyâ'ya Mahsûs Defter*'de Kalenderhâne Tekkesi'nin Nakşîliğe bağlı olduğu şeyhinin Mehmed Behlûl Efendi olduğu'nun belirtildiği vakıf kaydında şu ifadeler bulunmaktadır: *Evlâd-ı vâkıf değildir. Meşrûtahânesi yoktur. vâkıf-ı mûmâ-ileyhin vakfiye-i mukayyedesinde Eyüb'de Câmî'-i kebîr mahallesinde bir mescid-i şerîf ile dört bâb odayı müştamil bir zâviye binâ ve zâviye-i mezkûrenin ve süknânını tarîk-i Nakşbendî fukarasından Kalenderân ta'bir olunan mücerredâna şart ve tahsîs eylemiştir.*⁷²

b) Kalenderhâne Tekkesi'nin Tasavvuf Kültürüne Katkısı

Genel olarak her tekkenin, sahip olduğu misyonu çerçevesinde, farklı özellikleri ile ön plana çıktığı görülmektedir. Bu anlamda Kalenderhâne Tekkesi'nin en belirgin vasıflarından biri şudur: Orta Asya Müslümanlarının dînî örf ve âdetine göre, hacca gitmek için, Eyüp Sultan Câmîi'de halîfenin ardında namaz kılarak, sembolik olarak ondan izin almak gerekiyordu. Dolayısıyla Buharâ, Semerkand ve Kâşgar gibi muhtelif memleketlerden İstanbul'a gelen hacılar, diğer tekkelere nazaran Eyüp'teki Kalenderhâne

⁶¹ CSRA, nr. 28/50.

⁶² Üsküdarî, *Mecmûa-i Tekâyâ*, s. 15.

⁶³ BOA, A.MKT. MHM,462/25.

⁶⁴ Ayvansarayî, *Hadîkakatü'l-Cevâmi'*, I, 278.

⁶⁵ CSRA, nr. 28/50.

⁶⁶ Hatice Aynur (1989), "Sâliha Sultan'ın Düğün Töreni ve Şenlikleri", *Tarih ve Toplum*, S. 61, c. XI, s. 36, nr. 102

⁶⁷ CSRA, nr. 28/55.

⁶⁸ CSRA, nr. 28/50.

⁶⁹ CSRA, nr. 28/50-55.

⁷⁰ CSRA, nr. 28/59.

⁷¹ CSRA, nr. 28/59; Tanman, *İstanbul Tekkeleri*, IV, 153.

⁷² *Tekâyâ ve Zevâyâ'ya Mahsûs Defter*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, nr.109, s. 41.

Tekkesi'ni tercih etmiştir. Bunun nedeni, buranın hem merkezî olması, hem de padişah cuma namazı için Eyüp Sultan Câmii'ne geldiğinde, ona ulaşmanın daha kolay olmasıdır. Bununla beraber, zikredilen ülkelerden İstanbul'a gelip herhangi bir gidecek yeri olmayanlar da uzun süre mezkûr tekkede barınmıştır. Adı geçen tekkenin bu önemli fonksiyonu 1925 yılına kadar devam etmiştir.⁷³

Kalenderhâne Tekkesi'nin yönetiminde Buharâ ve Semerkand gibi illerden gelenlerin görev yaptığı anlaşılmaktadır. Bu husûsa dâir arşiv belgesinde Abdullah Semerkandî ve Firûz el- Buhârî gibi nisbelerle anılan şahısların tekkeye âid vakfın mütevellisi oldukları kaydedilmiştir.

“Devletlü inâyetlü merhametlü efendim hazretleri devlet-i ikbâl-i ebedî ve sa'âdet-i iclâl-i sermedî birle sağ olsun. Arzuhâl-i kullarıdır ki bâ-irâde-i seniyye-i nezâret-i hümâyûn-ı mülûkâne mülhak evkâfdan La'lîzâde Abdülbâkî Efendi'nin medîne-i hazret-i Eyyüb Ensârî'de vâkî' Özbekiyye Zâviyesi vakfının mütevellîsi ve yevmî altı akçe vazîfe ile vekîl-i harcı olan Abdullah es-Semerkandî ve yevmî üç akçe vazîfe ile livâî ve türbedâr olan Firuz el-Buhârî fevt olmalarıyla yerleri hâlî kalıp yedimizde mevcûd olan vakfiyelerin aklâmında kaydı olmamakla vakfiye-i mezkûreler küçük evkâf kalemine ba'de'l-kayd tevliyet ve cihât-ı mezkûreler bu kullarına tevcih ve yedimize başka başka berât-ı âlişân sadaka ve ihsân buyurulmak bâbında emr u fermân devletlü inâyetlü merhametlü efendim hazretlerinin. Bende Seyyid Ahmed kulları vekîl-i harc hâlâ. Bende Derviş İbrahim kulları bevâb ve türbedâr hâlâ”⁷⁴

Bahsi geçen tekke ve İstanbul'daki diğer kalenderhâneler, muhtelif ülkeler arasındaki irtibâtı sağlamaya yönelik olarak İslâm hükümetlerinin konsolosu gibi işlev görmüş böylece anlaşma ve kaynaşma ortamı tesis etmişlerdir. Meselâ uzak memleketlerden İstanbul'a gelenler, bu müesseseler yardımıyla kendi dilinden, örf ve âdetlerinden anlayan toplumun arasına girer, burada her türlü rehberliği bulur, böylece yabancılık çekmeden huzurlu bir şekilde ülkelere dönerlerdi.⁷⁵ Bu konuda Musâhipzâde Celâl Bey, mezkûr tekkelerde barınanlar hakkında şu bilgiye yer vermektedir: *Bunlar Türkistan'dan gelen birtakım sanat sâhibi, her yönüyle temiz ve dürüst insanların toplandıkları yerdî. Birbirlerine karşı sonsuz sevgi ve dostluk bağı içinde idiler. Çağatayca ve Uygur lisânındaki ilâhileri, bilhassa Ahmed Yesevî'nin şiirlerini okurlardı. Gelen hacıların çokluğundan bazen buralarda yer bulunmazdı.*⁷⁶

Bahsi geçen tekkeler, Afganistan, Türkmenistan ve Özbekistan gibi Orta Asya kökenli, İslâmî ilimlere vâkıf, etrâfındakiler tarafından sevilen şeyhler tarafından idâre edilirdi.⁷⁷ Söz konusu tekkelerdeki ikrâmlar ise şu şekilde idi: Perşembe günleri, içinde et, havuç ve ince kıyılmış portakal kabuğu bulunan “Özbek pilâvı” yapılırdı, tekkenin dervişlerine ve misâfirlerine dağıtılırdı.⁷⁸ Ayrıca her arabî ayın on birinci gecesi Özbek pilâvı pişirilip ikrâm edilir, yemekten sonra “Hatm-i Hâcegân” veya “zikr-i erre” yapılırdı.⁷⁹ Toplumsal huzûrun ve dayanışmanın te'mini olan bu tekkelere Osmanlı Devleti'nin destek verdiği anlaşılmaktadır. Çünkü tekkede sunulan pilâv için gerekli olan pirinç ve yağ gibi mutfak malzemeleri bizzat devlet tarafından karşılanmıştır. Bununla birlikte tekkenin onarım giderlerinde de devletin desteği olmuştur.⁸⁰

Dervişlere ve misâfirlere yemek pişirilmesi, belirli zamanlarda lokma ve aşûre dağıtılması ile tekkeler, ictimâî yardım müessesesi olarak hizmet etmiştir. Zengin kesimler, bu özelliğinden dolayı tekkelere kurban ve yiyecek yardımı yaparlardı. Tekkeler de gelen ikrâmları bölge halk ile paylaşırdı.⁸¹ Bâzı merâsimlerde özellikle senenin belli günlerinde ya da kandil gecelerinde yemek, helvâ ve şerbet ikrâmına dair tekkelerin kendilerine özgü birtakım gelenekleri vardı. Yemeklerin özel günlerde duâlar eşliğinde hazırlanması, ikrâm edilmesi farklı bir kültür ortamının doğmasına vesîle olmuştu. Örneğin Nakşbendî Özbek tekkelerinde ve Kalenderhânelerde perşembe günleri “Özbek Pilâvı” yapılırdı, tekke mensuplarına ve civârda bulunanlara ikrâm edilirdi.⁸²

Zaman zaman İslâm dünyasının muhtelif bölgelerinden İstanbul'a gelen dervişler, hem bağlı buldukları tarikat çevrelerine, hem de ikâmet ettikleri yörelere uyum sağlarken, bir taraftan da kendi kültürel özelliklerini muhafâza etmeye çalışmışlardır. Dolayısıyla bazı tekkeler, mensuplarının kimliğine uygun olan faaliyetlerde bulunarak, onların bu uyum sürecini kolaylaştırmıştır.

⁷³ Ersen-Ulukan, “Eyüp Özbekler Tekkesi”, *Sempozyum*, IX, 138-139; Albayrak, *Meşihat, Şeriat Tarikat Kavgası*, II, 118; Zarcone, “Kalenderhâne Tekkesi”, *DBIA*, IV, 398-399; Serpil Yörük (1989), “Özbekler Tekkesi”, *Türk Edebiyatı Dergisi*, S. 183, s. 71.

⁷⁴ BOA, C. EV, 242/12095.

⁷⁵ Osman Ergin (1939), *Türk Şehirlerinde İmâret Sistemi*, İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, s. 32.

⁷⁶ Musâhipzâde Celâl Bey (1946), *Eski İstanbul Yaşayışı*, İstanbul: Türkiye Yayınevi, s. 44-45.

⁷⁷ Ergin, *Türk Şehirlerinde İmâret Sistemi*, s. 31.

⁷⁸ Necdet Tosun (2004), “Tasavvuf Kültüründe Tekke Yemekleri”, *Tasavvuf, İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, S. 12, s.129.

⁷⁹ Ergin, *Türk Şehirlerinde İmâret Sistemi*, s. 31.

⁸⁰ Ersen-Ulukan, “Eyüp Özbekler Tekkesi”, *Sempozyum*, IX, 136.

⁸¹ Osman Ergin, *Türkiye Maarif Târihi* (1977), İstanbul: Eser Matbaası, s. 234.

⁸² Osman Ergin, *Türkiye Maarif Târihi*, s. 235-237.

⁸² Tekke yemekleri ile ilgili bilgi için bkz., Necdet Tosun, “Tasavvuf Kültüründe Tekke Yemekleri”, *Tasavvuf, İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, S. 12, s. 123-135.

Kalenderhâne Tekkesi'nde sürekli kalan dervişler, gündüzleri geçimlerini te'min etmek için çarşı ve pazara çıkar, akşamları da bir araya gelerek, *Mesnevî*, Hâfız ve Yesevî *Dîvân*'ı okurlar ya da okuyanı dinlerler idi. Tekkeye misâfir gelenler en güzel şekilde ağırlandığı gibi onlar da tekkede okunan *Mesnevî*, şiir ve edebiyât gibi kültür-sanat etkinliklerine iştirâk ederek gönül dünyalarını dinlendirirlerdi. Ayrıca Kalenderhâneler, uzak memleketlerden ilim tahsil etmek için gelen Orta Asyalı gençlerin barındığı birer talebe yurdu olarak da işlev görmüştür.⁸³

c) Kalenderhâne Tekkesi'nin Fizikî Durumu

Fizikî durumu itibâriyle Kalenderhâne Tekkesi'nde tevhidhâne, şeyhin âilesinin ikâmet ettiği harem, derviş hücreleri, selâmlık, mutfak, kurbanhâne, ortasında dört tarafı açık geniş salon ve sıbyan mektebi gibi bölümlerin yer aldığı anlaşılmaktadır. XVIII. yüzyılın sonlarında Mihrişâh Vâlîde Sultan'ın kethudâsı Yûsuf Ağa tekkeyi yenilemiştir. Bununla birlikte tevhidhânenin doğu duvarına sonradan eklenen çeşme ve abdest muslukları ile avlu kapısının da Yûsuf Ağa tarafından yaptırıldığı tahmin edilmektedir. Şeyh dairesi, selâmlık ve derviş hücreleri sonradan yenilenmiştir.⁸⁴ Muhtemelen derviş odaları birer ikişer kişinin kalmasına elverişli olarak, salon kısmı ise tekkede icrâ edilen faaliyetlere uygun olarak tasarlanmıştır.

Mezkûr tekkeye âid cümle kapısının XVIII. Yüzyılda inşâ edildiği anlaşılmaktadır.⁸⁵ Tekkenin cümle kapısının üzerinde, günümüzde mevcûd olmayan Farsça manzûm kitâbenin metnindeki ifadeler şöyledir:

*În zâviye-i Özbekiyye-unvan
Sohbetgâh-ı mecma-i garibân
Feyz-aver-i Kasr-ı Ârifânest
Mânende-i Meşhed-i Horasân
Zibende be zikri hafîyye bâdâ
Asûde zi mekr-i ehl-i devrân
Her Özbekî Kalenderî râ
Lütf-i ezeli şevved nigehbân
Her tâlib-i Hak ki âmed incâ
Yâbed dil-i hûd be zevk ü vicdân⁸⁶*

Kalenderhâne Tekkesi, görülen lüzûm üzerine 1271/1854 yılında tamir edilmiştir. İlgili husûsa dair arşiv belgesinde yer alan ifadeler şöyledir:

"Evkâf-ı Hümâyûn nâzırı devletlü paşa hazretlerinin Meclis-i Vâlâ'ya itâ buyurulan bir kıt'a takrîrinde Hazret-i Hâlid civârında kâin Kalenderhâne Tekkesi'nin şiddet-i lüzûmuna mebnî yedi bin dört yüz bu kadar kuruş masrafla ta'mîr olunan mahallerinden başka tesviyesine lüzûm-ı hakîki görünen mahallerin dahî keşf ve mu'âyene olunduğu vecihle on dört bin şu kadar kuruş masrafla inşâ ve ta'mîri istizânına dâ'ir geçende nâzır-ı müşârün-ileyh hazretlerinin takdîm etmiş olduğu takrîr üzerine işbu on dört bin bu kadar kuruş masrafa muhtâc olan ta'mîrâtın şimdilik tevkîfi Meclis-i Vâlâ kararı mücebince irâde buyurulmuş ise de bu ta'mîrâtın dahî icrâsına şiddet-i lüzûm ve ehemmiyyet beyân olunmuş olduğundan ber mantûk-ı takrîr-i icrâ-yı muktezâsının nâzır-ı müşârün-ileyh hazretlerine havâlesi Meclis-i Vâlâ'da tezekkür kılınmış ise de ol bâbda ne vecihle irâde-i seniyye-i âsîfâneleri müte'allik buyurulur ise emr u fermân hazret-i men lehü'l-emrindir. Fî 19 N sene [12]71"⁸⁷

Ana cadde üzerinde, La'lîzâde Abdülbâkî Sıbyan Mektebi bulunmaktadır.⁸⁸ Söz konusu mektebin 1153/1740 yılında yapıldığı tahmin edilmektedir. 1153/1740 tarihli arşiv belgesinde bu husûs şöyle zikredilmiştir.

"Elhamdü lillahi Rabbi'l-âlemîn vessalâtü vesselâmü alâ nebiyyinâ ve rasûlinâ Muhammed hâtemü'l-enbiyâ ve'l-mürselîn alâ âlihî ve sahibihî ecma'în. Medîne-i Hazret-i Ebî Eyyüb Ensârî -aleyhi Rahmetü'l-bârî- mahallâtından Câmi'-i kebîr mahallesinde ibtiğâ'en li-merzâtillâhi te'âlâ müceddeden binâ ettiğim mekteb-i şerîfde umdetü's-sâlihîn zübtedü'l-âbidîn hâdim-i kelâmullâhi'l-kadîm Mevlânâ İbrahim b.Ali el-Balikesirî -zâdellâhu takvâhu-ve vakafahû fi'd-dünyâ ve'l-âhireti lemmâ yetemennâhu mu'allimü's-sıbyân nasb ve ta'yîn olunup işbu vesîka-i şer'iyye ketb ve imlâ ve yedine li-ecli's-sened itâ olundu me'mûldür ki hizmet-i lâzimesinde cidd ve ihtimâm ve sa'y-i tâmm edip mekteb-i mezbûre muttasıl vakf olunan bostan icâresinden yevmî on akçe vazîfeye mutasarrîf ola ve vakfiye-i ma'mûlün bihâda muharrer ve mastûr şurût ve kuyûda itibâr ve hilâfından ihtirâz eyleye ve's-selâm fi muntasıf-ı Şabani'l-mu'azzam li-

⁸³ Ergin, *Türk Şehirlerinde İmâret Sistemi*, s. 31-33.

⁸⁴ H. Fahrunnisa Ensari Kara (1994), *İstanbul Metropolitan Alan Gelişme Sürecinde Bir Dîmî, Kültürel Sosyal Yerleşim Merkezi-Eyyüp*, (Doktora Tezi), İTÜFBE, İstanbul, s.102.

⁸⁵ Kara, *İstanbul Metropolitan Alan*, s. 103.

⁸⁶ Tanman, *İstanbul Tekkeleri*, IV, 156.

⁸⁷ BOA, İ.MVL,334/14369.

⁸⁸ Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, c. III, IV, s. 902; Ayvansarâyî, *Mecmûa-i Tevârih*, s. 269.

sene 1153. El-fakir Es-seyyid Abdülbâkî b. Şeyh Mehmed b. İbrahim el-med'üvvü bi-La'lizâde. Afallâhü anhüm."⁸⁹

1197/1782 tarihli arşiv belgesinde adı geçen mektebe günlük on akçe ile muallim tayin edildiği belirtilmiştir. Söz konusu vesîkada yer alan ifadeler şöyledir:

"İşâretleri mücebince kalem-i mezbûre kayd ve berâtı i'tâ olanmak buyuruldu. Fî 29 M sene [1]197. Der-i devlet-i arz-ı dâ'î-i kemîne oldur ki nezâreti dâ'îlerine olan evkâfdan olup medîne-i hazret-i Ebî Eyyüb Ensârî'de vâkî' merhûm La'lizâde es-Seyyid Abdülbâkî Efendi ibn-i eş-Şeyh Mehmed b. İbrahim vakfından olmak üzere yevmî on akçe vazîfe ile vâkîf-ı mûmâ-ileyhin mûmzâ ve mahtûm-ı ma'mûlün bihi tezkiresiyle mekteb-i şerîfde mu'allim-i sıbyân olan Hoca İbrahim Halife ibn-i Ali mutasarrıf olduğu cihet-i mezkûresini hüsn-i rızâ ve ihtiyârıyla erbâb-ı istihkâkdan dâmâdı işbu bâ'isü arz-ı ubûdiyet Halil Halife b. İbrâhim ferâğ ve kasr-ı yedd edip yedinde olan tezkiresi dahî meclis-i şer'a teslim edip lâkin bî-berât olmakla cihet-i mezbûre mezbûr Hâce İbrâhim Halife'nin kasr-ı yedinden dâmâdı merkûm Halil Halife'ye vazife-i mersûmesiyle tevcih ve Küçük evkâf kalemine kayd olunup yedine müceddeden berât-ı şerîf-i âlîşân sadaka ve ihsân buyurulmak ricâsına vâkî' hâl bi'l-iltimâs pâye-i serîr-i a'lâya arz ve i'lâm olundu bâkî emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir. Fi'l-yevmi's-sâmin ve'l-işrîn min muharremü'l-harâm li-sene seb'a ve tis'in ve mi'e ve elf. El-abdü'd-dâ'î li'd-devleti'l-aliyye el-Osmâniyye Mehmed Şerif el-kâdî bi-medîne-i Ebî Eyyüb el-Ensârî."⁹⁰

Bahsedilen sıbyân mektebi, La'lizâde Abdülbâkî'nin türbesi ile şuan mevcûd olmayan selâmlık kısmına bitişik olarak inşâ edilmiştir. Söz konusu yapı, kare planlı, duvarları kesme taştan, bodrum ve zemin katları kârgir, üst katı ahşap olarak binâ edilmiştir.⁹¹ Fizikî yönü itibâriyle zamanla değişikliğe uğrayan mektepte,⁹² bestekâr Zekâî Dede ve oğlu Ahmed Irsoy gibi ünlü şahsiyetler, ilköğrenimini tamamlamıştır.⁹³

Orta Asya ve Kalenderiliğe âid geleneklerin yaşatıldığı tekke, 1925'ten sonra metrûk bırakıldığı için zaman içinde iyice harâb olmuştur. Bununla birlikte tevhidhâne, sıbyan mektebi, La'lizâde Abdülbâkî'nin türbesi, Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından onarılmıştır. Tekkeye âid diğer bölümlerden harem, selâmlık, derviş hücreleri ve mutfak tamamen ortadan kalkmış olup, bunlardan boşalan arsaya ise 1970 yılında "Eyüp Diyânet Sitesi" inşâ edilmiştir. Tekkenin birimlerinden geriye tevhidhâne, sıbyan mektebi ve Lâ'lizâde Abdülbâkî Efendi'nin kabrinin bulunduğu küçük bir hazîre kalmıştır.⁹⁴

Sonuç

İnsanın mânevî dünyâsında etkili olan tekkelerin sosyal dayanışmanın sağlanmasında, ilim, kültür, sanat ortamının oluşmasında, toplumun istek ve ihtiyaçlarına yönelik yararlı hizmetler sunulmasında önemli katkısı olmuştur. Yapılan birtakım onarım ve ta'dilâtlarla tekkeler, büyük ölçüde orjinalliğini kaybetmişse de hattâ bir kısmı tahrib edilmişse de târihî ve kültürel dokunun kendine özgü izlerinin görüldüğü Eyüp'te, çok sayıda dergâhın bugünkü varlığı, bu semtin sosyo-kültürel târihinde söz konusu yapıların derin tesirler bıraktığının en açık işâretidir.

Zâhir ve bâtın ilimleriyle mücehhez olan Lâ'lizâde Abdülbâkî Efendi'nin Bayrâmî-Melâmî, Nakşî-Müceddidî ve Kalenderî olmak üzere, tasavvufî hayatı çok yönlü olarak yaşadığı anlaşılmaktadır. Adı geçen zât, mutasavvıf kişisinin yanı sıra o, İstanbul'un muhtelif medreselerinde ders vermiştir. Bununla birlikte o, devlet adamı yönü ile yönetimin çeşitli kademelerinde görev üstlenmiştir. Tüm bu mahâretleri ile Lâ'lizâde Abdülbâkî Efendi, XVIII. Yüzyılın önde gelen müderris-mutasavvıf-devlet adamı kimliğinin önde gelen temsilcisi olmuştur. Lâ'lizâde Abdülbâkî Efendi, Eyüp semtinde kurmuş olduğu söz konusu tekkeyi İstanbul'un önemli Melâmî-Nakşî merkezlerinden biri hâline getirmiştir. Adı geçen tekkede diğerlerinden farklı olarak Yesevîlerin *zîkr-i erre* Nakşibendiliğinin "*hatm-i hâcegân*" ve "*hafî zikir*" gibi çok yönlü tasavvufî faaliyetler yürütülmüştür. Bununla birlikte Lâ'lizâde Abdülbâkî Efendi, tesis ettiği tekkede Horasan tasavvuf ekolünde geçerli olan Kalenderiliğin âdâb ve esaslarından olan mücerredlik erkânını uygulamıştır. Afganistan, Türkmenistan, Özbekistan Buharâ ve Semerkand gibi uzak memleketlerden gelenlere Kalenderhâne Tekkesi, rehberlik faaliyeti sunması ile Osmanlı'nın konsolosu gibi işlev görmüştür.

Sonuç olarak denilebilir ki, Kalenderhâne Tekkesi'nde olduğu gibi dergâhlar toplumları hayat tarzlarıyla, gelenekleriyle ve eğitim metodlarıyla yakından etkilemişlerdir. Tekkelerin kapatılmadan önceki hâline bakıp, bu müesseselerin halktan uzak olduğu yönünde bir yaklaşım geliştirilmişse de durum sanıldığı gibi değildir. İnsanların kültürel, dîni, ahlâkî yönden gelişmesi için tekkeler, sosyal hayata yön veren kuruluşlar olmuştur.

⁸⁹ BOA, C. MF, 165/8247.

⁹⁰ BOA, C. MF, 141/7042.

⁹¹ Kara, *İstanbul Metropoliten Alan*, s. 104.

⁹² Sıbyan Mektebi hakkında bilgi için bkz., Ayvansarayî, *Mecmûa-i Tevârih*, s. 268; Haskan, *age*, I, 203.

⁹³ Nurullah Tilgen (1950), *Eyüp'li Hattatlar (1650-1950)*, İstanbul: Aydınlık Basımevi, s. 6.

⁹⁴ Tanman, *İstanbul Tekkeleri*, IV, 153; Kara, *İstanbul Metropoliten Alan*, s. 102-104; Ersen-Ulukan, "agm", *Sempozyum*, IX, 141; İşli, *İstanbul Tekkeleri Mimârisi*, s. 104.

KAYNAKÇA

- ALBAYRAK, Sadık (1994). *Meşihat Şeriat Tarikat Kavgası*, İstanbul: Mizan Yay.
- Âsitâne-i Âliyye'de ve Bilâd-ı Selâse'de Kâin El'an Mevcûd ve Muhterik olmuş Tekkelerin İsim ve Şöhretleri ve Mukâbele-i Şerîfe Günleri Beyân Olunur (1256/1840). İstanbul: Matbaa-i Darü'l-Hilâfetü'l-Âliyye.
- AYNUR, Hatice (Ocak 1989). "Sâliha Sultan'ın Düğün Töreni ve Şenlikleri", *Târih ve Toplum*, S. 61, c. XI, ss.30-39.
- AYVANSARÂÿÎ, Hüseyin (1281). *Hadîkakatü'l-Cevâmî'*, I-II, İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- AYVANSARÂÿÎ, Hüseyin (1985). *Mecmûa-i Tevârih*, haz: Fahri Ç. Derin- Vahid Çabuk, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- AZAMAT, Nihat (2003). "La'lizâde Abdülbâki", *DİA*, İstanbul, TDV Yay., c. XXVII, ss. 90-92.
- AZAMAT, Nihat (2009). "Sarı Abdullâh Efendi", *DİA*, İstanbul, TDV Yay., c. XXXVI, ss.145-147.
- BAĞDADLI, İsmâil Paşa (1951). *Hediyetü'l-Ârifin Esmâü'l-Müellifin ve Âsârü'l-Musannifin*, Ankara.
- BANDIRMALIZÂDE, Seyyid Ahmed Münib Üsküdarî (1307/1889). *Mecmûa-i Tekâyâ*, İstanbul.
- BOA, A.MKT. MHM,462/25.
- BOA, C. EV, 242/12095.
- BOA, C. EV, 602/30360.
- BOA, C. MF, 141/7042.
- BOA, C. MF, 165/8247.
- BOA, İ.MVL,334/14369.
- BURSALI, Mehmed Tâhir Efendi (1333). *Osmanlı Müellifleri*, I-III, İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- ERGİN, Osman (1939). *Türk Şehirlerinde İmâret Sistemi*, İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.
- ERGİN, Osman (1977). *Türkiye Maarif Târihi*, İstanbul: Eser Matbaası.
- GALİTEKİN, Nezih -YURDAKUL, İlhami (1997). "İstanbul Türbeleri", *İstanbul Araştırmaları*, S. II, ss. 91-146.
- GÖLPINARLI, Abdülbâki (1931). *Melâmîlik ve Melâmîler*, İstanbul: Devlet Matbaası.
- HASKAN, Mehmet Mermi (2009). *Eyüp Sultan Târihi*, İstanbul: Eyüp Belediyesi Kültür Yay.
- İŞİN, Ekrem (1994). "Abdülbâki (Lâ'lizâde)", *DBİA*, c. I, s. 28.
- İŞLİ, Esin Demirel (1998). *İstanbul Tekkeleri Mimârisi Eklentileri ve Restorasyonu*, (Doktora Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- KARA, H. Fahrunnisa Ensari (1994). *İstanbul Metropolitan Alan Gelişme Sürecinde Bir Dinî, Kültürel Sosyal Yerleşim Merkezi-Eyüp*, (Doktora Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- KÂŞGARÎ, Abdülâh Nidâi. *Risâle-i Hakkıyye Tercümesi*, trc: İsmâil Müfid, İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, nr. 828/1.
- KÂŞGARÎ, Abdülâh Nidâi. *Risâle-i Hakkıyye*, Sül. Ktp., Âşir Efendi, nr. 411.
- KOÇU, Reşad Ekrem (1958). "Abdülbâki Efendi", *İstanbul Ansiklopedisi*, c.I, s.76.
- KOÇU, Reşad Ekrem (1966). "Dergâhlar", *İstanbul Ansiklopedisi*, c. VIII, ss. 4476-4484.
- LÂ'LİZÂDE Abdülbâki (2001). *Aşka ve Âşıklara Dair: Melâmî Büyüklüğü, Sergüzeşt*, haz: Tâhir Hafızalioğlu, İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- LÜTFÎ, Ahmed Efendi (1984). *Vak'a-Nüvis Ahmed Lütfî Efendi Târihi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- MUSÂHIPZÂDE, Celâl Bey (1946). *Eski İstanbul Yaşayışı*, İstanbul: Türkiye Yayınevi.
- MUSLU, Ramazan (2004). *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (XVIII. yüzyıl)*, İstanbul: İnsan Yayınları.
- MÜSTAKİMZÂDE Süleymân Sâdeddîn. *Mecelletü'n-Nisâb fi'n-Niseb ve'l-Künâ ve'l-Elkâb*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hâlet Efendi, nr. 628.
- OSMAN BEY, Hacı İsmâil Beyzâde (1304). *Mecmûa-i Cevâmî*, İstanbul: Dersaadet Matbaası.
- REVNAKOĞLU Cemâleddin Server Arşivi, nr. 28
- SÜREYYÂ, Mehmed (1308). *Sicill-i Osmânî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye*, İstanbul, Matbaa-i Âmire.
- ŞEM'DÂNİZÂDE Fındıklılı Süleymân Efendi (1976). *Mür'it-Tevârih*, haz: Münir Aktepe), İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- ŞEYHÎ, Mehmed Efendi (1989). *Şekâik-i Nûmaniyye ve Zeyilleri "Vekâyiü'l-Füdalâ"*, nşr: Abdulkadir Özcan, İstanbul.
- ŞİMŞEK, Halil İbrahim (2014). 18.Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nakşibendî-Müceddîlik (Anadolu'daki Temsilcileri ve Tasavvufî Görüşleri), Çorum: Hitit Kitap Yayınevi.
- TANMAN, M. Baha (1990). *İstanbul Tekkeleri'nin Mimârî ve Süseleme Özellikleri, Tipoloji Denemeleri*, (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Tekkâyâ ve Zevâyâ'ya Mahsûs Defter*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, nr.109.
- TELCİ, Cahit (1994). "İstanbul Tekkeleri Hakkında 1885 Tarihli Bir İstatistik", *50. Yıl Atatürkçülük Armağanı*, İzmir: Akademi Kitabevi.
- TİLGİN, Nurullah (1950). *Eyüp'lü Hattatlar (1650-1950)*, İstanbul: Aydınlık Basımevi.
- TOSUN, Necdet (2004). "Tasavvuf Kültüründe Tekke Yemekleri", *Tasavvuf, İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl: 5, S. 12, Ocak-Haziran, ss.123-135.
- TOSUN, Necdet (2012). *Derviş Keşkülü*, İstanbul: Erkam Yay.
- ULUKAN Mehmet-ERSEN Ahmet (2005). "Eyüp Özbekler Tekkesi", *Tarihi Kültürü ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu*, Eyüp Belediyesi Kültür Yay., c. IX, ss.132-145.
- VASSÂF, Hüseyin (1348/1929). *Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr fi Şerh-i Esmâr-ı Esrâr*, I-V, Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar, nr. 2305-2309.
- YEŞİLZÂDE Mehmed Sâlih Efendi. *Rehber-i Tekâyâ*, Sül. Ktp., Tırnovalı, nr. 1035.
- YILMAZ, Necdet (2007). *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf, Süfîler-Devlet-Ulemâ (XVII. Yüzyıl)*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı.
- YÖRÜK, Serpil (1989). "Özbekler Tekkesi", *Türk Edebiyatı Dergisi*, S.183, ss. 71-73.
- ZÂKİR ŞÜKRÜ Mehmed Efendi (1980). *Die Istanbuler Derwisch-Konvente Und Ihre Scheiche (Mecmûa-i Tekâyâ)*, (yay. haz. M. Serhan Tayşi-Klaus Kreiser), Friburg.
- ZARCONE, Thierry (1994). "Kalenderhâne Tekkesi", *DBİA*, İstanbul c. IV, ss. 398-399.

Ekler:

Kalenderhâne Tekkesi'nin dıştan görünüşü, eski hâli (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi).

Kalenderhâne Tekkesi dıştan görünüşü, eski hâli (İstanbul 2 numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi).

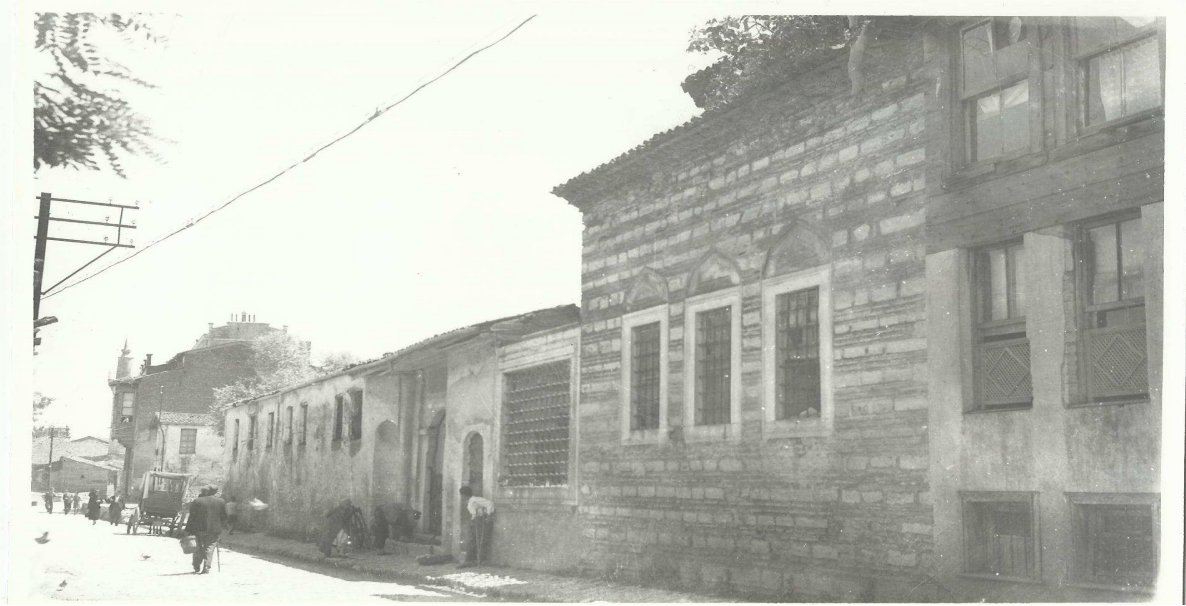
Kalenderhâne Tekkesi ve sıbyan mektebinin dıştan görünüşü, eski hâli (İstanbul 2 numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi).

Kalenderhâne Tekkesi ve sıbyan mektebinin dıştan görünüşü, eski hâli (İstanbul 2 numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi).

La'li-zâde Abdülbâkî Efendi'nin kabrinin eski hâli (İstanbul 2 numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi).

Kalenderhâne Tekkesi ve sıbyan mektebinin dıştan görünüşü, eski hâli (İstanbul Arkeoloji Müzesi Eski Eserler Encümen Arşivi, 1942, nr. 4925).

La'î-zâde Abdülbâkî Efendi'nin kabri.

Kalenderhâne Tekkesi'nin bugünkü hâli.